

POSUDEK OPONENTA DISERTAČNÍ PRÁCE

LUCIE RYCHNOVÁ: „Komponovaná krajina Františka Josefa Šlika a ‚krajinotvorba‘ kolem roku 1700“

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění,
2016

Disertace Lucie Rychnové je práce mimořádná svým tématem i způsobem jeho uchopení. Od prvních stránek vyniká promyšleným přístupem, který je zřejmý z pečlivých definic pojmů (takové zpřesnění pojmového aparátu stále zůstává v historických oborech – bohužel – spíše výjimkou), s nimiž bude autorka dále pracovat. Jedním z nich je „barokní krajina“, respektive „barokní komponovaná krajina“. Jde o pojmy dnes hojně frekventované a – zejména v případě „barokní krajiny“ také módní, zneužívané a především nepochopené. Zcela se ztotožňuji s Rychnovou, když v závěru píše: „*je nemožné zkoumat barokní krajinu jako takovou, zkoumat můžeme pouze skutečnosti z reálného světa, které se k tomuto pojmu nějakým způsobem vztahují*“; jinými slovy, shledáváme jen stopy oné „barokní krajiny“, a teprve jejich interpretace může vést k rekonstrukci, která nikdy nebude přesná ani úplná. Přitom se nelze omezovat jen na architektonické objekty (nebo dokonce jen sakrální stavby) v krajině, jak se často děje, byť jejich role je samozřejmě velmi podstatná. Autorka uchopila své téma daleko komplexněji, a právě tato komplexnost je nejvýraznějším rysem její disertace.

Ke své metodě se inspirovala především zahraničními výzkumy italských villegiatur, chápaných nejen jako izolované umělecké realizace, nýbrž současně jako ekonomické jednotky v nutné souvislosti všech jejich funkcí (koneckonců v tradici fungování antické venkovské vily). V domácím prostředí mohla navázat spíše na v poslední letech se rozbíhající výzkumy historické krajiny, pěstované historickými geografy (proč jsou citovány nedávno vyšlé *Historické krajiny Čech* anglicky, když kniha vyšla česky a má je anglické resumé?), respektive na projekty věnované počátkům krajinných parků (Martin Krummholz, *Buquoyské Nové Hrady*, 2012, nebo práce Markéty Šantrůčkové k černínské krajinářské tvorbě, byť v těchto případech se jedná o dobu víc než o půl století mladší než je ta, ve které se pohybuje Rychnová); trochu opomenuty zůstaly práce věnované drobným památkám (především ediční řada *Paměť krajiny*, vydávaná Irenou Bukačovou a kol. v Muzeu a galerii severního Plzeňska v Mariánské Týnici). Takto uchopené téma vyžaduje pochopitelně důsledný interdisciplinární přístup, totiž propojování dějin architektury s kulturními, sociálními a hospodářskými dějinami. Tuto „nutnost“ také autorka do puntíku respektovala a z toho vychází i struktura její práce, která může působit v umělecko-historickém prostředí trochu nezvykle. Mělo by ovšem být – ne vždy dodržovanou – zásadou, že zabýváme-li se například architekturou hospodářských dvorů, měli bychom ji interpretovat v kontextu ekonomického provozu panství, a zabýváme-li se například sakrálními památkami, měli bychom je interpretovat také v kontextu církevní správy a liturgického provozu. A to se právě Rychnové podařilo.

Interdisciplinární přístup vyžaduje zvládnutí pestré škály pramenů. Autorka si dobře poradila s prameny kartografickými, ikonografickými (veduty), epigrafickými a pochopitelně písemnými – v širokém rozpětí od inventářů nejrůznějšího typu (hojně například ve „Fideikomisních spisech“) a katastrů (hlavně využívá fáse Tereziánského katastru) až po ego-dokumenty (Harrachovy deníky); neopominula ani vídeňské fondy (Hofquartierbücher,

Hofzhamtsbücher, Familienarchiv Harrach). Vyzdvihnout bych chtěl také velmi dobrou znalost starší topografické literatury.

Rychnová vychází důsledně od osoby stavebníka, tedy hraběte Františka Josefa Šlika z Pasounu a Holíče (1656–1740). Jeho životní data (a především období po roce 1676, kdy se ujal svého dědictví) tvoří časový rámec práce; tři východočeská panství, vytvářející v této době hlavní základnu šlikovského majetku, určují pak rámec prostorový. Zdůraznění role stavebníka, který úkoluje své architekty a spolupracuje s nimi, to zajisté není nic nového, a v současném bádání jde o běžně přijímanou samozřejmost. I v této roli je však Šlik u Rychnové pojat komplexněji, v součtu všech svých společenských rolí (jako hospodář, jako osoba veřejně činná, jako vrchnost pečující o duchovní potřeby svých poddaných, jako manžel atd.). Přitom to František Josef autorce rozhodně neulehčil. Není pochopitelně tak vyprofilovanou osobností jako byli například Albrechta z Valdštejna, Humprecht Jan Černín, ba možná zůstává i trochu ve stínu svého mladšího bratra Leopolda Antonína Šlika. Při rekonstrukci jeho motivací a myšlenek se nemůžeme opřít o rozsáhlou korespondenci, v níž by – mimo jiné – udílel třeba podrobné pokyny svým architektům. Autorka však učinila pro jeho „objevení“ (to míním s jistou nadsázkou, protože František Josef nebyl osobností historikům úplně neznámou) maximum a představila nám intelektuálně pozoruhodnou osobnost (jak ji odráží Šlikova knihovna, které se dostalo v 7. kapitole perfektního rozboru), jež učinila do krajiny Jičínska zásadní vklad.

A této krajině, tedy oněm třem Šlikovým panstvím (kopidlenskému, starohradskému a velišsko-vokšickému) je pak věnována soustředěná a všestranná pozornost, počínaje geografickým vymezením a dokonce zmínkou o geomorfologickém profilu krajiny. Jde tu samozřejmě také o „Mariánskou zahrada“, z hlediska oné barokně komponované krajiny jistě nejzajímavější kapitolu Šlikových aktivit, přitom ale autorka, zdá se mi, drží onen spirituální aspekt „při zemi“ ve prospěch již zmíněného komplexního pohledu na stavebníkovy motivace a konání. Panství přitom zůstává základní strukturující jednotkou, zcela v duchu dobového chápání světa.

Na tomto místě je však vsunuta ještě životopisná kapitola, jež představuje hlavního protagonistu. Rychnová tu vzorně pracuje s prameny, jen v džungli jmen a úřadů občas lehce bloudí (viz připomínky v závěru posudku).

Následuje kapitola o hospodářské situaci Šlikových panství, která je zpracována velmi solidně (pozor, formulace na s. 59, že „půda byla pronajata poddaným“ je hodně nepřesná, drželi ji totiž na základě zákupního práva, což je jiný právní vztah než pronájem). Autorka dobře vystihla klíčovou roli režijních podniků vrchnosti pro celkovou prosperitu panství a po právu akcentovala zejména síť hospodářských dvorů. Opravdu pozoruhodným aktem je také vydání lesního řádu Františkem Josefem Šlikem v roce 1682. V podkapitole o sociálním složení obyvatelstva – zde upoutá poměrně málo rozvinutá síť měst a městeček na Šlikových východočeských panstvích – trochu postrádám jinde důsledně zařazovanou komparaci jednotlivých panství či jejich částí. Lišily se nějak rovinatější oblasti od těch výškově pestřejších hustotou osídlení, typem vesnického intravilánu apod.?

V kapitole o náboženské situaci oceňuji postřeh o rekatolizačním potenciálu architektury; dále rozpracování jednoho málo zmiňovaného problému církevní správy, totiž překrývání hranic panství a farních obvodů; zajímavé jsou také poznámky o souvislostech mezi přírodními podmínkami a tajným nekatolictvím. Pokud jde o misie, soudím že blízkost jičínské jezuitské koleje nebyla zase tak zásadním faktorem pro větší misijní aktivity – akční rádius těchto misíí byl velký (ty jičínské směřovaly až do Krkonoš) a záleželo spíš na rozložení rezidencí a misíí (zde ve smyslu malých „stanic“ pro 2-3 jezuity) v okruhu té které koleje.

Šestá kapitola je jádrem celé práce. K popisu stavebního vývoje na Šlikových východočeských panstvích přistoupila Rychnová opět velice originálním způsobem. Zatímco v první části kapitoly člení stavebních aktivity podle etap stavebního života, v druhé části sleduje topografický kontext Šlikových realizací v rámci jednotlivých panství. Rozhodně nosné je rozčlenění stavebních podniků podle měnících se motivací stavebníka. Nejaktivnější byl ve středním období svého života, kdy vykonával úřad prezidenta české komory. Vedení dvorské komory bylo sice v hierarchii zemských úřadů na jednom z posledních míst, faktickým vlivem – a také nutným pracovním nasazením – ale většinu tradičních zemských úřadů převyšovalo. Tomu odpovídal větší důraz na reprezentaci v tomto období, včetně spolupráce a s Jeanem Baptistem Matheyem. Například pamětní desky s nápisy na budovách sypek svědčí o tom, že se tu Šlik chce prezentovat jako vzorný hospodář; i takovéto utilitární stavby se stávaly veřejnou reprezentací významného zemského úředníka. Více rozpracovat by možná zasloužila stavební koncepce jednotlivých dvorů (ikonografické prameny to dovolují), které měly vzhledem k obdobným hospodářským funkcím sice podobnou prostorovou strukturu, ale současně jistě odrážely specifika hospodaření v konkrétním místě; úroveň architektury správních budov ve dvorech navíc pravděpodobně vypovídá o hierarchii těchto hospodářských jednotek. Důležité je, že autorka vnímá rozdílnost dvorů, které byly vybudovány ve spojení se sídelní jednotkou (vsí) a těch, které stály samostatně (hlavně na starohradském panství).

Pokud jde o Šlikovy sakrální stavby, tématu komponované krajiny se týkají vlastně jen kaple na části vokšicko-velišského panství, kostelní založení či přestavby ovšem nacházíme i na dalších panstvích, kde ale plnily jiné úlohy než krajinotvorné. To vše Rychnová interpretuje zcela suverénně (pokud jde o Mariánskou zahradu, mohla ovšem navázat na práce J. Gottlieba), velmi pěkný je postřeh o dobovém oceňování výhledů a rozhledů (byť se pochopitelně z umístění staveb taková domněnka přímo nabízí, je nalezený doklad u Rohna, onen *jucundissimus prospectus*, o kterém mluví, velmi cenným důkazem). Při úvahách o Loretě na velišském hřbetu určitě platí postřeh o jejím centrálním postavení v rámci celé kompozice; opatrněji bych formuloval jen úvahy o souvislostech lorety s františkánskou zbožností (o loretánské kaple zdaleka nepečovaly jen různé větve františkánského řádu) a je spíše pozoruhodné, že s františkánským zasvěcením se mezi Šlikovými fundacemi neseťkáváme, i když byl svatý František zřejmě jeho osobní patron? Dobře vyargumentované jsou i autorčiny úvahy o vztahu mezi „kopiemi“ a původními vzory v architektuře (zde se týká kaple Božího hrobu v Drahorazi, zmiňované Lorety, ale i výborného postřehu o souvislosti svatoanenské kaple s onou „původní“ u Plané, pro historii rodu velmi důležité).

V pozdním období svého života se Šlik vzdal většiny veřejných úřadů a věnoval se především výstavbě nové rezidence v Jičíněvsi. Je ostatně zajímavé, že se teprve takto pozdě projevuje výraznější zájem stavebníka o budování vlastní rezidence (starší je vokšický zámeček, ale z autorčiných výkladů neplyne, jakou úlohu vlastně hrál v Šlikově sídelní strategii). Souznění s odchodem z veřejného života (jistě ne absolutním) a s druhým manželstvím (nesouhlasím, že by druhá Šlikova choť nebyla z významné rodiny – Kolovratové Krakovští byli po svých Libštejnských příbuzných druhou nejvýznamnější větví kolovratského rodu) dobře vysvětluje, proč si Šlik vystavěl v Jičíněvsi celkem pozoruhodný *locus amoenus*.

V druhé části kapitoly zasazuje Rychnová, jak už řečeno, Šlikovy stavby do stávajícího kontextu jednotlivých panství. Podstatný je tu uživatelský aspekt jednotlivých realizací, při zohlednění krajinového reliéfu a hospodářského využívání. Velká role je právem připisována komunikační síti. Autorka si všímá opět i agrárních aspektů (kumulace mlýnů, ovocnářství na Starohradsku apod.), velmi důležitá je otázka míry zalesnění, která hrála podstatnou roli také při komponování krajiny. Napadá mě otázka z textu vyplývající: lišila se Šlikova stavební a

hospodářská strategie na jeho fideikomisních panstvích (Kopidlno, Staré Hrady) od těch alodních (Veliš-Vokšice)?

Poslední kapitola je věnována (jičíněveské) knihovně hlavního protagonisty, především s ohledem na literaturu o architektuře, zahradnictví a pěstitelství. Opět velmi komplexně tu autorka analyzuje zastoupené tituly (na základě inventáře), i s obsahovými charakteristikami a zhodnocením významu jednotlivých spisů pro příslušný obor.

Došli jsme na konec textové části práce – zde je ještě nutno zmínit výbornou obrazovou přílohu ve zvláštním svazku, která opět dokládá, s jak různorodými prameny si autorka dovedla poradit – a zbývá zmínit několik chyb, přehlédnutí či sporných míst. Podotýkám, že jde o záležitosti vesměs naprosto marginální.

- s. 31: ke zbourání Veliše nedošlo ani za Ferdinanda II., ani za Ferdinanda III., ale až po roce 1658, tedy za Leopolda I.

- s. 32 František Arnošt Šlik jmenován byl prý jmenován *nejvyšším zemským správcem* – takový titul neexistuje, hlavou zemské vlády (tj. sboru místodržících) byl nejvyšší purkrabí. Tím ale Šlik nebyl. Jde zřejmě o omyl převzatý z Pískače, 1898.

- pozn. 106 Citovaný autor není *Martin Fiala*, nýbrž *Michal*.

- s. 37 „exekvie“, tedy pohřební liturgie, je slovo pomnožné, má být tedy „o exekviích za Marii Markétu“

- s. 38 F.A. Vacek psal v Hormayrově Archivu o manželství Františka Josefa a Marie Markéty Ungnadové jen s odstupem necelých 170 let, nikoli po třech stoletích.

- s. 41 *Neobvyklé* upřednostnění staršího syna Františkem Arnoštem Šlikem rozhodně nebylo nijak neobvyklé, v tomto případě se však zkomplikovalo tím, že bylo nutno alodizovat část původního fideikomisu a de facto tak v důsledku vytvořit pro hlavního dědice nový fideikomis.

- s. 42 Jen upřesňuji, do sienské matriky byl FJŠ zapsán 1.10. 1676.

- s. 45 Poptávka po *komornických místech* – to není šťastná formulace. Komornický úřad byl velmi specifický, vyžadoval sice přítomnost u dvora (i když se našly výjimky), ale nešlo o žádné „tabulkové“ místo spojené s konkrétními úkoly. Zato zajišťoval přístup k panovníkovi, a tudíž i neformální vliv. Pro mladé muže byl zpravidla prvním stupněm dvorské kariéry (viz Mařa, Vokáčová).

- s. 46 Není pravda, že o dvorské kvartýry žádali jen neženatí mladí muži. Žádat o ně mohl jakýkoli příslušník „hofštátu“ včetně osob z kanceláří a radních kolegií. Osoby ve vyšších funkcích ovšem řešily zpravidla své ubytovací problémy jinak, totiž zakoupením či výstavbou nějakého domu či dokonce paláce. Velmi oceňuji, že autorka použila *Hofquartierbücher*.

- s. 50 Jan Oktavián Kinský nebyl *dvorní královský hofmistr*, ale „hofmistr českého královského dvora“, což byla pouze formální funkce.

- s. 55 František Josef Šlik nechal razit své pamětní mince v pražské mincovně, nikoli však ve své pražské mincovně. Na rozdíl od jáchymovských dob Šlikové už vlastní mincovnou nedisponovali.

- s. 58 Bylo by třeba sjednotit staro- a novočeské psaní šlechtických jmen: proč *Rudolf Korzenský*, když *Šlikové* a ne *Schlikové*?

- zamtěž Jan Václav Liedl nebyl *český dvorský sekretář*, ale sekretář české dvorské kanceláře.

- pozn. 349 Jeden z ostruženských administrátorů byl Josef Jan Kordule ze Sloupna, nikoli *Kordul* (jde o starý český rytířský rod).

- Drobná přehlédnutí se objevují také v latinských citacích: na s. 84 (*z Historia Collegii Giczinensis*); v Koniášově dedikaci Šlikovi (s. 88) se objevil roztomilý překlep, kdy je dílo dedikováno *skutečně tajné radě a komínkovi*, tamtěž namísto *mrákotu* má být správně „mrákotou“; drobné chyby jsou v citacích pamětních desek na kaplích (pozn. 433, pozn. 481, pozn. 501).

- Možná jsem to někde přehlédl, ale nenašel jsem žádný komentář k dopisu Šlikovy vdovy Anny Josefy Ferdinandu Bonaventurovi Ungnadovi z Weissenwolfu (1694–1781). Není uvedeno plné jméno adresáta ani to, že se jedná o dědice alodního majetku (jak sama autorka uvádí na s. 57). Dopis by měl být opatřen alespoň stručným regestem.

Na závěr shrnuji: disertační práce Lucie Rychnové se vyznačuje promyšlenou kompozicí, vysokou úrovní práce s prameny a především nápaditostí a originalitou. Je to práce nejen inovativní, ale také inspirativní, která nutí k přemýšlení a kladení dalších otázek. Jako takovou ji jednoznačně doporučuji k obhájení.

Doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc.

V Praze 30. července 2016